

ПОЕТИКА ЗБІРКИ ЄВГЕНА ГУЦАЛА «СТО ВІРШІВ ДЛЯ ДІТЕЙ»

Останніми десятиліттями з'явилася низка мовознавчих праць, у яких предметом дослідження є мова художньої літератури в різних аспектах. Активно розробляється методологія лінгвопоетики такими вченими, як С.Я. Єрмоленко, Л.І. Мацько, В.І. Кононенко, А.К. Мойсієнко, Н.В. Слухай, Н.М. Сологуб, Л.О. Ставицька, В.А. Чабаненко та ін.

Лінгвопоетика аналізує поетичну мову, систему правил, що лежать в основі художніх текстів, як прозових, так і поетичних, їх створення та прочитання (інтерпретації); ці правила завжди відрізняються від відповідних правил розмовної мови, незважаючи на тотожність лексикону, граматики та фонетики [1, 608].

Беззаперечно, значний внесок у розвиток української художньої літератури, української мови зроблено лауреатом Національної премії України імені Тараса Шевченка Євгеном Гуцалом. На особливу увагу заслуговує його поетична творчість. Про своє звернення до поезії прозаїк Є. Гуцало писав так: «Я сам для себе хотів глибше осмислити активне своє звертання до поезії на п'ятому десятку років життя. Яка причина? Можливо, і тому, що завжди любив поезію, що починав із віршів, що вряди-годи писав їх і пізніше. Можливо, і в тому, що твоє єство, хоч і міняється, усе ж багато в чому консервативне, і неконсервативність саме в тому, що поезія єства та поезія світу так і не вмерли для себе...» [2, 10]. Продовжуючи розмірковувати над прозою і поезією, Євген Гуцало зазначав: «Проза – всесильна, але не в усьому. Проза може чимало опанувати в царині поезії, проте не все: є такі сфери емоцій, такі філософські можливості щось збагнути в собі і в природі, що до снаги лише поезії» [2, 10].

Своєрідність поетичного стилю автора, вагомість його впливу на сучасну українську поезію, включеність доробку митця в поетичну «парадигму» сучасності спричиняють важливість вивчення його творчості в лінгвістичному аспекті.

У цій статті проаналізуємо один з найпоширеніших видів лексики Євгена Гуцала – зоологічну, визначимо основні її види, функції, вплив на характеристику того чи того образу.

Походження, лексичні значення, а також фонетичні, семантичні, словотворчі зміни зоологічної лексики вивчали А.І. Богуцька, Л.А. Булаховський, З.С. Василько, В.В. Жайворонок, Ю.О. Карпенко, А.П. Критенко, В.В. Німчук та інші мовознавці.

У поетичній збірці Євгена Гуцала «Сто віршів для дітей» найпоширенішими є: зооніми, які розподіляються на: назви птахів – орнітоніми: а) назви свійських *птахів* (*качка, гуска (гусак), курка, півень*)); б) назви диких птахів (*орел, грак, сокіл, сова, жар-птиця, ворона, крук*,

гагара, кажан, голуби, гава, жайвір, сорока, шпак, синиця, одуд, зозуля, горобець, перепел, чапля); назви тварин – фауноніми: а) назви свійських тварин (собака, кіт, баран, віл, кінь, кріль, коза, корова, свиня, овечка цап, нутрії); б) назви диких тварин (лис (лисиця), вовк, лев, білка, заєць, їжак (їжачиха), лось, олень, миша, бобер, крїт, як, бабак, зубр, щур, тхір); в) назви екзотичних тварин (дикобраз, ігуана, крокодил, єнот, гіпопотам, носоріг, росомаха, бегемот, жираф).

Крім зоолексем ще функціонують лексико-тематичні групи комах (оси, павук(павучиха), равлик, хрущ, мураха, джміль, комарик, метелик)), риб (сом, щука, ляц), ракоподібних (рак), жаб (жаба (жабур)), змії (кобра). Також зустрічаємо назви рослинних масивів – фітоценози (ліс, поле).

У мовно-образній системі Гуцалового ідіолекту лексема **курочка** вживається у контекстах, що створені на основі народної творчості, зокрема в щедрівках, напр.: *Сію, сію, засіваю, / господаря викликаю: / – Дайте масла грудочку / снігуру й снігурочці, / і рябенькій курочці / також дайте грудочку* [3, 373].

Лексеми **курка і півень** виступають унікальним об'єктом живої природи, буттєвої сфери, наприклад: *Курка яйця нанесе – / півень розмалює, / на базар їх віднесе – / цілий день торгує. / А коли вторгує гріш, / то за гріш той купить кіш. / Цілий кіш гостинців / курці-господинці* [3, 383].

Орнітоніми **качка** та **гуска** вживаються у контекстах на кшталт: *Гуска з гускою до качки / йшли й казали: – Ми лякачки! / – Ти лякачка! – Й ти лякачка, / бо удвох ідем до качки. / А якби ми не лякачки, – / по одній йшли б до качки* [3, 353].

Лексема **жайвір** у поезії Євгена Гуцала виступає символом України, як-от: *Жайвір жайвору співає, / жайвір жайвора питає: / – Чи на світі є країна/понад нашу Україну?!* [3, 381].

Орнітонім **сорока** у вірші «Сорока» повністю відповідає народному розумінню призначення цієї пташки, але поет ввів індивідуально-авторське бачення, яке передав у антропоморфізованому контексті: *Ми спитали у сороки, / скільки їй, сороці, років. / І почули від сороки: / – Мабуть, маю стільки років, / скільки в небі є зірок: / сорок сороків сорок!* [3, 382]. Цей вірш можна використати під час навчання дітей скоромовкам.

Здатність пташок до співу передано у лексемах **шпак, одуд**, наприклад: *– Ну й свистить в шпаківні шпак! – / дивувався у річці рак. – Якби я шпаківню мав, / я б ще краще заспівав!* [3, 382]; *Грає одуд на дуду І цілий день: – Дуду! Ду-ду! – Якби в нього не дуда – / не почули б одуда* [3, 382]; *Зимою горобчик співає: – Цвірінь, / знімайте кожуха, кидайте черінь, / а я одягнуся в кожуха, цвірінь, / і сам заберуся на теплу черінь* [3, 385].

Здатність пташок літати: *– Мамо, бачиш, а синичка / полетіла без спіднички, / бо, мабуть, ота синичка / й народилась без спіднички* [3, 383].

Здатність **зозулі** віщувати роки: *Сьогодні зозуля у лузі широкім / мені накувала аж тисячу років. / Я хочу зозулю оту попрохати – / нехай накує*

іще мамі і тату [3, 384].

Досить поширене в Гуцалових віршах для дітей уживання фауноніма *кіт*. У таких творах з образом *кота* збережено усталену позитивну конотацію, мотивовану символічним значенням цього фауноніма як оберег, напр.: *Кіт у чоботи озувся / й, підкрутивши довгі вуса, / він подався на ріку: / ловить рибу от-таку! / А не зловить от-такої, / то пускає за водою, / бо маленьку не чіпає, / хай маленька підростає / й виростає в от-таку, / щоб ходити на ріку* [3, 364].

На окрему увагу в поезії Євгена Гуцала для дітей заслуговують порівняння з фаунонімами, які творять надзвичайно оригінальний гуцалівський мовно-образний світ (*єнот – бегемот*): *Єнот сміявся з бегемота, / що бегемот не знає ноти, / хоча і в нього, у єнота, / знання тих нот – як в бегемота* [3, 384].

Загалом у Гуцаловій поетичній збірці для дітей, яка так і називається «Сто віршів для дітей», діють звірі, птахи, комахи. Неважко помітити, що в своїх стосунках поводяться вони, як діти, наприклад: *Лисенята й вовченята посідали на санчата. І Ще й до них зайчата сіли, / і санчата полетіли!* [3, 372].

Лексичні образи на позначення вовків, лисиць, зайців, павуків у Гуцаловій поезії нерідко вживаються в перебільшеному, гіперболізованому значенні. Гіпербола виконує важливу ідейно-естетичну функцію, надає зображуваному виняткової виразності, експресії: *Видно в лісі й поза ліс, / де сховався в листі лис. / Бо предовгий хвіст у лиса – / видно хвіст аж понад лісом. / Видно хвіст аж понад лісом, / за хвостом не видно й лісу. / Бо такий-то в листі лис, / бо такий-то з лисом лис* [3, 365].

Гіпербола часто поєднується з різними тропами, утворюючи гіперболічні метафори: *У суботу, рано-вранці, / з їли місяць сіроманці / й поховались до неділі / в чорних хмарах заметілі* [3, 376]; гіперболічні порівняння: *Білі боки й чорні боки / у корови – як у сороки!.. / Якби ще корові крила, / то й корова б полетіла!* [3, 382]. Підкреслюючи характерну рису тварин, гіперболічні метафори і порівняння надають їм художньої яскравості, посилюють оцінку зображуваних подій.

Культивує Є. Гуцало в дитячих поезіях і прийом літоти, де образне зображення тварин подається в навмисне зменшеному вигляді. Нерідко літота виконує функцію сатиричного засобу, проте в аналізованих поезіях Є. Гуцала вона слугує засобом вияву ніжності, інтимізації: *Дві кумички – дві сестрички / заховались в рукавичку* [3, 378].

Зоолексеми характеризуються різними емоційно-забарвленими суфіксами, які дають змогу простежити характеристику того чи того образу, беручи до уваги навіть його загальнотекстову назву: *котисько, білочка*. Домінує в дитячих віршах про тварин лексика зі зменшувально-пестливими суфіксами: *курочка, оленятко, жабенятко, зайченятко, зайчик, козенятко, куничка, курочка, лошатко, поросятко, телятко* та ін., наприклад: *Позбігались зайченята, / позбігались мишенята, / щоб колиску погойдати, / щоб тебе заколихати* [3, 367]; *Сплять гусята, / сплять*

качата, / сплять на річці лебедята, / і тобі пора вже спати / й перестати позіхати... [3, 368].

У віршових текстах для дітей образ *матері-лисиці* суголосний образам людських матерів – з ніжним, лагідним ставленим до своїх малюків: *Лис не спить, / не спить лисиця, / й лисеняткові не спиться / не лежитьсья, / і лисиця / лисеняткові співає, / лисенятко колихає. / – Спи, малятко, / спи, писклятко, / спи, сіреньке лисенятко, / спи, мазунчик, / спи, лизунчик, / спи, брехунчик, / спи, пустунчик, / спи, скакайло, / побігайло, / неслухняне неслухайко, / спи, малий нерозумака, / невмивака, невзувака* [3, 369].

Антропоморфізований образ *їжака* дозволяє повніше і предметніше передати родинні стосунки, що є важливим прикладом для дітлахів – злагоди, дружньої співпраці: *У саду два їжаки / найжачили голки – / й накололи на голки спілі яблука й грушки, / та й понесли у нору / годувати дітвору* [3, 382].

Отже, у поетичній збірці «Сто віршів для дітей» простежуємо ідейно-тематичне багатство образів та самобутність динаміки мистецького світу Євгена Гуцала. Однією з найпоширеніших видів лексики поета є зоонімічна, що здебільшого виступає в антропоморфізованих контекстах з меліоративним компонентом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 683 с.
2. Гуцало Євген. Вибрані твори. Передм. М. Жулинського. Т. 1. – К.: Рад. письменник, 1987. – 134 с.
3. Гуцало Є.П. Твори: В 5 т. – Т. 5: Поезії, статті. – К.: Дніпро, 1997. – 576 с.
4. Василько З.С. Символізація значення слова в українському фольклорному мовленні (на матеріалі фауноназв у казках, піснях і пареміях): Автореф. дис. наук. 10.02.01. – К., 2003. – 20 с.
5. Богуцкая А.И. Наименования фауны в лексико-фразеологических единицах украинского языка: (название птиц): Автореф. дис. канд. филол. наук. – Ужгород, 1985. – 25 с.
6. Жайворонок В.В. Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць // Мовознавство. – 1999. – № 6. – С. 35.
7. Мойсієнко А.К. Слово в шерцепщній системі поетичного тексту: декодування Шевченкового вірша: Дис. доктора філол. наук. – К., 1997. – 354 с.
8. Сологуб Н.М. Мовний портрет Яра Славутича. – К.: Дніпро; Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук, 1999. – 152 с.
9. Мацько Л.І. Українська мова як засіб формування національної свідомості // Українська мова як державна в Україні: Збірник матеріалів Всеукраїнської конференції «Українська мова як державна в Україні». – К.: Довіра, 1999. – С. 74-82.